

УДК 378.147:37.036

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЙНО-РЕФЛЕКСИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

I. В. Ревенко

METHODOLOGICAL APPROACHES TO FORMING AN EMPATHIC AND REFLEXIVE CULTURE OF FUTURE TEACHERS OF THE ART EDUCATIONAL FIELD

I. Revenko

Стаття присвячена науковому обґрунтуванню методологічних засад дослідження проблеми формування емпатійно-рефлексивної культури майбутніх учителів мистецької освітньої галузі. Доведено, що забезпеченню ефективності освітнього процесу сприяють гуманність взаємин, доброзичливість, уважне, чуйне ставлення до внутрішнього світу дитини, співчуття і співпереживання, вміння вчителя стати на позицію учня, бажання прислухатись до його переживань, здатність осмислити його психологічний стан і власне почуття співпереживання, здійснити рефлексію подій, поведінки школяра і власних дій. Зазначені професійні особистісні якості характеризують емпатійно-рефлексивну культуру вчителя мистецької освітньої галузі. Зазначається, що успішне розв'язання проблеми дослідження вимагає наукового обґрунтування методологічних підходів. Сукупність проаналізованих підходів дає можливість вирішити завдання дослідження: гуманістичний підхід виступає ціннісним орієнтиром у визначенні суті емпатійно-рефлексивної культури вчителя; особистісно-діяльнісний підхід забезпечує індивідуальну траєкторію розвитку особистості, стимулює активність здобувача освіти; культурологічний підхід відображає об'єктивний зв'язок людини з культурою як системою цінностей; деонтологічний підхід забезпечує нормативність емпатійної поведінки вчителя відповідно до системи етичних норм, вимог і принципів педагогічної діяльності; системний підхід дає можливість розглянути педагогічне явище як складну динамічну систему, визначити особливості її компонентів, проаналізувати типи і механізми зв'язків між ними; компетентнісний підхід в освіті допомагає майбутньому вчителю, практично оперувати здобутими знаннями, застосовувати їх у професійній діяльності й упродовж життя; акмеологічний підхід спрямований на максимальне розкриття й реалізацію особистісного потенціалу, стимулює майбутнього вчителя до саморозвитку, самореалізації і самоствердження.

Ключові слова: методологічні підходи, емпатія, рефлексія, емпатійно-рефлексивна культура, майбутній учитель, мистецька освітня галузь.

The article is devoted to scientific substantiation of methodological foundations of the problem of forming empathic and reflexive culture of the future teachers of art educational field. It is proved that the effectiveness of the educational process is promoted by the humanity of relations, benevolence, careful, sensitive attitude to the inner world of the child, sympathy and empathy, ability of the teacher to take the position of the pupil, desire to listen to his experiences, ability to comprehend

his psychological state and his own sense of empathy, reflection of events, behavior of the schoolchild and his own actions. These professional personal qualities characterize empathic and reflexive culture of a teacher of art educational field. It is noted that successful solution of the research problem requires scientific substantiation of methodological approaches. The totality of the analysed approaches allows solving the research tasks: the humanistic approach acts as a value guideline in defining the essence of the empathic and reflexive culture of a teacher; the personality-activity approach provides an individual trajectory of personal development, stimulates the activity of a co-educator; the culturological approach reflects an objective connection between a person and culture as a system of values; the deontological approach ensures the normativity of teachers' empathic behaviour in accordance with the system of ethical norms, requirements and principles of pedagogical activity; the systemic approach allows us to consider the pedagogical phenomenon as a complex dynamic system, to identify the features of its components, to analyse the types and mechanisms of connections between them; the competence approach in education helps future teachers to operate the acquired knowledge practically, to apply it in professional activity and during their life; the acmeological approach seeks to maximise the discovery and realisation of personal potential, stimulating the future teacher to self-development, self-realisation and self-affirmation.

Key words: methodological approaches, empathy, reflection, empathy-reflexive culture, future teacher, art educational field.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні тенденції розвитку освіти визначаються змінами, що відбуваються в суспільстві, економіці й технологіях. Модернізація системи вищої освіти, як необхідна умова приєднання України до європейського освітнього простору, зумовлює підвищення вимог до підготовки педагогічних кадрів відповідно до сучасних реалій і запитів суспільства. Про це наголошується в Концепції нової української школи (Міністерство освіти і науки України, 2016), де зазначено, що «нова школа потребує нового вчителя, який зможе стати агентом змін».

У контексті сучасних викликів, все більшу увагу наукової спільноти привертає проблема визначення професійного стандарту та якісних характеристик особистості вчителя з позиції стратегічних завдань державної освітньої політики.

З огляду на те, що одним з пріоритетів сучасної освітньої політики в Україні є гуманізація освітнього процесу, такими важливими характеристиками особистості вчителя, на наш погляд, виступають емпатійні й рефлексивні властивості. Наша позиція обґрунтована тим, що в процесі педагогічної взаємодії велике значення має характер спілкування вчителя з учнями: гуманність взаємин, доброзичливість, уважне, чуйне ставлення до внутрішнього світу дитини, співчуття і співпереживання. Забезпеченню такого характеру спілкування сприяє вміння педагога побачити ситуацію очима дитини, бажання прислухатись до її переживань, здатність осмислити психологічний стан учня і власне почуття співпереживання, розпізнати думки, почуття школярів і на цій основі здійснити рефлексію подій, поведінки дітей та власних дій, тобто мова йде про вчителя, здатного налагоджувати ефективне спілкування на засадах педагогіки партнерства, емпатії, розуміння та поваги до особистості.

Емпатійність діяльності вчителя завжди пов'язана з педагогічною рефлексією. Тобто емпатія і рефлексія в діяльності вчителя знаходяться в тісному діалектичному взаємозв'язку. Взаємодія цих психологічних механізмів характеризує емпатійно-рефлексивну культуру особистості, формування якої в майбутніх учителів, на нашу думку, є важливим завданням сучасної педагогічної освіти.

Необхідним інструментом дослідження проблеми формування емпатійно-рефлексивної культури майбутніх учителів є методологічні підходи, адже розв'язання будь-якої наукової проблеми вимагає об'єктивності, достовірності й надійності висновків. Обґрунтований вибір методологічних підходів виступає тим науковим фундаментом, який дає можливість проаналізувати суть досліджуваних явищ і процесів під певним кутом зору, вивчити проблему з різних наукових позицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. У розв'язанні досліджуваної проблеми ми спираємось на наукові праці за трьома основними напрямками: теоретичні положення загальнонаукової та конкретнонаукової методології досліджень; психолого-педагогічні аспекти формування емпатійної та рефлексивної культури особистості педагога.

Аналіз наукових праць, присвячених методології різних наукових підходів у науці й освіті, дав можливість виокремити такі напрями досліджень: гуманістичні орієнтири в методології психологічної науки – Г. Балл, В. Медінцев, О. Нікуленко, Т. Російчук (2007) та інші вчені; теоретичні засади особистісно-діяльнісного підходу – І. Бех (2003), особистісно-орієнтований підхід у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя – О. Вознюк, О. Дубасенюк (2011) та інші науковці; теоретичні засади культурологічного підходу в педагогіці – В. Аніщенко, О. Падалка (2013), В. Гриньова (2013); С. Машкіна, Т. Усатенко, Л. Хомич, Т. Шахрай (2016) та інші дослідники; деонтологічний підхід в педагогіці – М. Васильєва (2003), Г. Васянович (2011), Л. Хоружа (2008) та інші дослідники; методологія системного підходу – В. Корбутяк (2010), Ю. Шабанова (2014) та інші науковці; компетентнісний підхід в освіті – Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко (2004) та інші вчені; акмеологічний підхід у педагогічній освіті – С. Архипова (2004), С. Вітвицька (2012), Л. Рибалко (2007) та інші дослідники; методологія дослідження в мистецькій педагогіці (Ніколаї, 2013; Олексюк, Тушева, 2020 та інші дослідники).

Проблема формування емпатійної культури майбутніх учителів початкової школи є предметом дослідження О. Шурина (2014), О. Сакалюк (2013), студентів вищих медичних навчальних закладів – І. Кузнецової (2005). Різні аспекти проблеми формування рефлексивної культури майбутніх фахівців досліджували Г. Дегтяр (2006), К. Павелків (2010).

Аналіз означених наукових праць дає підстави для висновку, що на сьогодні науковцями зроблено чимало у сфері дослідження різних аспектів указаної проблематики. Проте досі залишаються нерозробленими методологічні

й теоретико-методичні засади формування емпатійно-рефлексивної культури майбутніх учителів мистецької освітньої галузі як необхідного й невід'ємного складника їхньої професійної готовності до педагогічної діяльності.

Формулювання цілей / завдань. Метою статті є наукове обґрунтування методологічних підходів до формування емпатійно-рефлексивної культури майбутніх учителів мистецької освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу. Методологічна основа дослідження визначається сучасними стратегіями розв'язання педагогічних проблем, цільовими, ціннісними, змістовими і функціональними характеристиками досліджуваного феномену. Емпатійно-рефлексивна культура педагога як системне явище відображає структурно-функціональну єдність культурного, соціального, комунікативного, морально-особистісного, професійно-діяльнісного аспектів. На основі узагальнення наукових здобутків учених (Дегтяр, 2006; Кузнецова, 2005; Ніколаї, 2013; Олексюк, Тушева, 2020; Павелків, 2010; Сакалюк, 2013; Шурин, 2014) методологічним інструментарієм нашого дослідження визначено гуманістичний, особистісно-діяльнісний, культурологічний, деонтологічний, системний, компетентнісний, акмеологічний підходи, сукупність яких характеризується внутрішньою єдністю, методологічними взаємозв'язками й уможливорює об'єктивне вивчення проблеми дослідження.

У розгляді означених методологічних підходів дотримуємося такої структури викладу: визначення суті та мети застосування підходу, його основних положень з проєкцією на досліджувану проблему, результати застосування підходу в розв'язанні проблеми дослідження.

Гуманістичний підхід, як логічна похідна сучасної гуманістичної освітньої парадигми, виступає ціннісним орієнтиром формування професійної культури майбутнього вчителя мистецької освітньої галузі в цілому та його емпатійно-рефлексивної культури зокрема. Гуманістичний підхід у розв'язанні педагогічних проблем передбачає «відкритість» взаємодії суб'єктів освітнього процесу визнання індивідуальної неповторності людини як цінності.

У контексті гуманістичних ідей принциповими для формування емпатійно-рефлексивної культури майбутніх учителів мистецької освітньої галузі є такі положення:

- цілісний розвиток потенціалу і здібностей майбутнього вчителя (виявлення й розвиток в єдності інтелектуальної, емоційно-чуттєвої й вольової сфер особистості);
- особистісна орієнтація: визнання індивідуальності, унікальності та гідності кожної людини, урахування її ресурсних можливостей, емпатійно-рефлексивного потенціалу;
- діалоговий, партнерський стиль взаємодії викладачів і здобувачів освіти;
- засвоєння моральних принципів, що лежать в основі універсальних людських цінностей і національної культури, дотримання правил професійної поведінки.

З огляду на це гуманістичний підхід до формування емпатійно-рефлексивної культури майбутніх учителів передбачає: створення сприятливого морально-психологічного клімату в навчальному закладі; демократизацію освітнього процесу; гуманітаризацію освіти, засвоєння загальнокультурних, духовних цінностей.

Аналіз методолого-психологічних роздумів у гуманістичному контексті (Балл, 2007) дає можливість обґрунтувати суть поняття «емпатійно-рефлексивна культура вчителя» на гуманістичних засадах, як інтегративну професійну якість особистості педагога, яка виявляється у здібності виявляти чуйність до емоційного стану учня, розумітися на його думках і почуттях, піддавати рефлексії події і поведінку, осмислювати їх, відповідно до цього будувати свої відносини з учнями, передбачаючи їхню точку зору і зважаючи на їхні потреби, інтереси, внутрішню позицію.

Особистісно-діяльнісний підхід ґрунтується на визнанні унікальності, моральної свободи особистості, формування якої як продукту соціально розвитку, відбувається в процесі діяльності і дає можливість спрямувати особистість на саморозвиток, самовизначення, самореалізацію ресурсних можливостей особистості (Рибалко, 2007). Особистісно-діяльнісний підхід визначається такими характеристиками: ціннісним ставленням, реалізацією в діяльності потенційних можливостей особистості; включенням в освітній процес особистісного досвіду майбутнього вчителя, що містить цінності й настанови, життєві знання, уміння і навички.

Розвиток особистості в процесі діяльності обумовлений тим, що, по-перше, будь-які форми і види діяльності безпосередньо або опосередковано впливають на зміни в структурі особистості, по-друге, особистість має право на вільний вибір тих видів і форм діяльності, до яких вона має схильність і які задовольняють потреби її особистісного саморозвитку.

Як зазначають учені (Вознюк, Дубасенюк, 2011; Бех, 2003), особистісно-діяльнісний підхід дає можливість, з одного боку, урахувати індивідуальні особливості особистості майбутнього вчителя в процесі формування його професійно-педагогічної культури, з іншого, – забезпечити активність здобувача освіти, що в контексті розв'язання проблеми нашого дослідження набуває важливого значення, адже формування емпатійно-рефлексивної культури потребує не лише засвоєння майбутнім учителем знань про основи педагогічної емпатії та рефлексії, але й активне застосування їх в майбутній професійній діяльності.

Отже, особистісно-діяльнісний підхід до формування емпатійно-рефлексивної культури забезпечує спрямованість майбутніх учителів, як суб'єктів діяльності, на вияв активності, де з усього різноманіття видів діяльності вчителя мистецької освітньої галузі виокремлюється їх емпатійні й рефлексивні аспекти, з усіх видів спонукань – гуманістичні мотиви: потреба в доброзичливому спілкуванні, поважне ставлення до суб'єктів освітнього процесу, прагнення до співчуття, моральної підтримки й допомоги.

Культурологічний підхід полягає в аналізі людського досвіду в рамках його культурного середовища, з урахуванням того, як цей світ сприймається й осмислюється людиною, яким сенсом наповнений. Культурологічний підхід, як методологічне підґрунтя педагогіки, передбачає погляд на педагогічні процеси та явища як феномени культури. Як методологічний інструмент досліджень цей підхід дає можливість розглянути педагогічні феномени як сукупність культурних компонентів на широкому соціокультурному тлі з урахуванням локальної культурної ситуації (Гриньова, 2013).

Обґрунтованість вибору культурологічного підходу визначається спрямованістю сучасної освіти в контексті культури і відображає об'єктивний зв'язок людини з культурою як системи цінностей. Як зазначають учені (Машкіна та ін., 2016), людина містить у собі частку культури, особистість не тільки сама розвивається на основі освоєної культури, але й привносить у культуру принципово нові елементи, тобто людина стає творцем культури.

Аналіз і узагальнення результатів наукових пошуків учених (Машкіна та ін., 2016; Аніщенко, Падалка, 2013) дав можливість визначити культурологічний підхід до формування емпатійно-рефлексивної культури майбутніх учителів мистецької освітньої галузі як культуротворчий освітній процес поетапного оволодіння змістом такої культури, в ході якого здобувач освіти самореалізується як її суб'єкт. До основних етапів такого процесу відносимо:

- засвоєння системи норм, вимог, установок і способів педагогічної діяльності;
- оволодіння основними елементами емпатійно-рефлексивної культури;
- інтеріоризація в особистісну сферу цінностей емпатійно-рефлексивної культури, прийняття їх на особистісно-смысловому рівні;
- трансляція емпатійно-рефлексивної культури в різних актах прояву і втілення суб'єктності.

Деонтологічний підхід в педагогіці передбачає дослідження нормативності поведінки вчителя відповідно до системи етичних норм, принципів і вимог до поведінки педагога в умовах професійної діяльності. Деонтологічна норма визначає досвід раціональної орієнтації вчителя в професійному середовищі та сприяє адаптації до його умов. Втім, деонтологічні норми, які регулюють зовнішні прояви поведінки педагога, існують не в зовнішньому соціальному середовищі, а, передусім, у свідомості вчителя. Утворюючи зміст внутрішнього буття особистості, вони спроектовані на внутрішній простір індивідуального «я» та існують у ньому, об'єднуючи внутрішній і зовнішній простори єдиними нормативними зв'язками (Васильєва, 2003).

Теоретичною основою педагогічної деонтології як науки про норми професійної поведінки вчителя виступає професійна етика, яка є базовою складовою професіоналізму й компетентності сучасного вчителя. У професійній етиці конкретизуються загальні моральні принципи, адаптовані до певних умов професійної практики, регулюються етичні взаємини фахівців у професійній сфері (Васянович, 2011; Хоружа, 2008).

Наукова доцільність деонтологічного підходу до формування емпатійно-рефлексивної культури майбутніх учителів визначається тим, що цей підхід дає можливість організувати вказаний процес, регулюючись системою вимог педагогічного й особистого порядку, виявити моральний аспект емпатійної поведінки майбутнього вчителя з позицій належного ставлення здобувача до учасників освітнього процесу, до педагогічної діяльності. Як стверджують дослідники (Васильєва, 2003), в етиці визначається суть обов'язку, тоді як деонтологія фокусується на особливостях його здійснення в конкретних видах взаємин суб'єктів освітнього процесу.

Системний підхід, у широкому науковому контексті, являє собою методологічний напрям спеціально-наукового пізнання і соціальної практики, який ґрунтується на вивченні об'єктів як систем. Такий підхід забезпечує адекватну постановку проблеми в конкретній науці та розробку ефективної стратегії її дослідження. Системний підхід спрямовує на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, які реалізують таку цілісність, на виявлення типології зв'язків складного об'єкта і поєднання їх в цілісну систему (Корбутяк, 2010).

У царині педагогічної науки системний підхід дає змогу досліджувати педагогічні явища в їхній цілісності, виявляти в них різні типи взаємозв'язків і об'єднувати їх у єдину теоретичну концепцію. Так, в якості системи можна розглядати будь-який вид навчальної діяльності, а її складовими виступатимуть сам суб'єкт діяльності, процес, продукт діяльності, її мета й умови перебування системи. Водночас компоненти системи, або підсистеми, також можуть бути розглянуті та вивчені як окремі самостійні системи. (Шабанова, 2014).

На підставі зазначеного можна визначити, що системний підхід дає можливість дослідити процес формування емпатійно-рефлексивної культури майбутніх учителів мистецької освітньої галузі як складну динамічну систему, виявити специфіку її складових, проаналізувати типи і механізми зв'язків між ними.

Окрім зазначених переваг, системний підхід також сприяє науковому моделюванню й прогнозуванню перебігу процесу формуванню емпатійно-рефлексивної культури майбутніх учителів мистецької освітньої галузі, адже дає можливість вивчати досліджуваний процес в єдності його структурних і функціональних компонентів (мети; суб'єктів діяльності; змісту діяльності; науково-методичного інструментарію; результатів діяльності), що відповідає цілям конструювання із застосуванням такої схеми: формулювання мети, якої треба досягти; визначення функцій, що забезпечують досягнення мети; пошук і створення технологічного забезпечення системи.

Провідну роль в сучасній професійній освіті відіграє *компетентнісний підхід*, оскільки він відображає професіоналізм, в якому інтегруються елементи загальної і професійної культури (достатній для самостійного вирішення професійних проблем та самоосвіти рівень обізнаності), досвіду педагогічної діяльності та творчості, що виявляється в системі знань, умінь, а також практичної готовності до професійно-педагогічної діяльності (Вознюк, Дубасенюк, 2011).

Очевидні переваги компетентісного підходу визнано в освітніх системах багатьох країн Європи та світу завдяки тому факту, що саме наявність компетентностей дозволяє майбутньому фахівцеві, практично оперувати здобутими знаннями, застосовувати їх у професійній діяльності й упродовж життя (Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, 2004).

Звернення до компетентісного підходу в контексті нашого дослідження обумовлено тим, що саме соціальна і комунікативна компетентність майбутнього вчителя мистецької освітньої галузі є важливішим показником його готовності до організації педагогічного спілкування на засадах педагогічної емпатії та рефлексії.

Компетентісний підхід до формування емпатійно-рефлексивної культури майбутнього вчителя мистецької освітньої галузі полягає в створенні єдиної системи визначення цілей, відбору змісту, організаційного й технологічного забезпечення соціальної-комунікативної компетентності здобувача, що сприятиме підвищенню рівня його готовності до ефективного спілкування на засадах педагогіки партнерства та емпатії.

Аналіз наукових праць (Архіпова, 2004; Вітвицька, 2012; Рибалко, 2007) дав можливість з'ясувати, що *акмеологічний підхід* представляє базову методологічною основу, яка забезпечує комплексне дослідження й відновлення цілісності особистості вчителя, що досяг стадії зрілості, де його індивідуальні, особистісні та суб'єктно-діяльнісні особливості досліджуються в цілісній єдності, у всіх взаємозв'язках, для сприяння його досягненню вищих рівнів.

У педагогічній освіті провідними ознаками акмеологічного підходу визначають: орієнтацію на акме-вдосконалення протягом всіх етапів життєдіяльності людини; розвиток свідомості й активності в усіх аспектах; оптимістичний погляд на людину і перспективи її майбутнього; використання акмеологічного проектування вищих досягнень особистості (Вітвицька, 2012).

За визначенням науковців (Рибалко, 2007), акмеологічний аспект формування ідеалу вчителя у фаховій підготовці полягає у спрямованості майбутнього вчителя на досягнення акме-вершини в професійній діяльності шляхом максимального розкриття й реалізації власного акмеологічного потенціалу.

На підставі зазначеного робимо висновок, що акмеологічний підхід до формування емпатійно-рефлексивної культури майбутнього вчителя мистецької освітньої галузі орієнтує на досягнення акме-вершини, яку можна розглядати як сукупність змін в особистості, що відбуваються в результаті системних перетворень, і містить: взаємопов'язані прогресивні зміни професіоналізму особистості й діяльності; нормативності діяльності і поведінки; продуктивної Я-концепції. На основі використання концептуальної ідеї акмеології можливе складання програми становлення і розвитку професіонала (Архіпова, 2004).

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Науково обґрунтований вибір методологічних підходів забезпечує об'єктивність, достовірність і надійність висновків у розв'язанні досліджуваної проблеми. Комплексне поєднання гуманістичного, особистісно-діяльнісного, культурологічного, деонтологічного, системного, компетентнісного, акмеологічного підходів створює основу для ретельного осмислення та глибокого розуміння суті емпатійно-рефлексивної культури та розробки ефективного науково-методичного інструментарію її формування в майбутніх учителів мистецької освітньої галузі.

Перспективи наукових розвідок вбачаємо в подальшому розробленні та удосконаленні методичного інструментарію формування емпатійно-рефлексивної культури майбутніх учителів мистецької освітньої галузі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Аніщенко В., & Падалка О. (2013). Культурологічний підхід у професійній підготовці вчителя. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 6, 103–107. http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2013_6_14
- Архипова С. П. (2004). *Основи акмеології*. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького.
- Балл, Г. О., Медінцев, В. О., Нікуленко, О. О., & Російчук, Т. А. (2007). *Гуманістичні орієнтири в методології психологічної науки* (Г. О. Балл, Ред.). Педагогічна думка.
- Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості: Кн. І. Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади*. Либідь.
- Бібік, Н. М., Ващенко, Л. С., Локшина, О. І., Овчарук, О. В., & Паращенко, Л. І. (2004). *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: Світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики)* (О. В. Овчарук, Ред.). К.І.С.
- Вітвицька, С. С. (2012). Акмеологічний підхід до педагогічної підготовки магістрів освіти. *У Інтелектуальна та творча обдарованість: спільне та відмінне* (с. 114–119). ТОВ "Інформаційні системи". <http://eprints.zu.edu.ua/13284/1/4.pdf>
- Васильєва, М. П. (2003). *Теорія педагогічної деонтології*. Нове слово.
- Васянович, Г. П. (2011). *Педагогічна етика*. Академвидав.
- Гриньова, В. М. (2013). Культурологічний підхід в педагогіці. *Гуманитарные науки*, (1 (25)), 8–14.
- Дегтяр, Г. О. (2006). *Формування рефлексивної культури студентів педагогічних університетів* [Неопубл. автореф. дис. канд. пед. наук]. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
- Дубасенюк, О. А., & Вознюк, О. В. (2011). *Концептуальні підходи до професійно-педагогічної підготовки сучасного педагога*. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. http://eprints.zu.edu.ua/5008/1/КОНЦЕПЦИЯ_2011_В_5.pdf
- Корбутяк, В. І. (2010). *Методологія системного підходу та наукових досліджень*. НУВГП.
- Кузнецова, І. В. (2005). *Педагогічні умови формування емпатійної культури студентів вищих медичних навчальних закладів* [Неопубл. автореф. дис. канд. пед. наук]. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
- Машкіна, С. В., Усатенко, Т. П., Хомич, Л. О., & Шахрай, Т. О. (2016). *Теоретичні засади культурологічного підходу у підготовці педагога до виховної діяльності*. ПООД НАПН України. <https://core.ac.uk/download/pdf/141487946.pdf>
- Міністерство освіти і науки України. (2016). *Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи* (М. Грищенко, Ред.). НУШ. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Ніколаї, Г. Ю. (2013). Методологічні пошуки у сфері мистецької освіти. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання*, 1(1), 3–17. <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/4222/1/Nikolai.pdf>
- Олексюк, О. М., & Тушева, В. В. (2020). *Методологія наукових досліджень у галузі мистецтвознавства та музичної педагогіки*. Київський університет імені Бориса Грінченка. <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f7d8de0a-ddc3-4fd3-8aba-54076e32b9e7/content>

- Павелків, К. М. (2010). Формування рефлексивної культури майбутнього вчителя: сучасні теоретичні підходи. *Наука і освіта*, (7), 188–191. https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/7_2010/51.pdf
- Рибалко, Л. С. (2007). *Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект)*. ЗДМУ.
- Сакалюк О. П. (2013). Структурний аналіз емпатійної культури майбутніх учителів початкової школи. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Сер.: Педагогічні та історичні науки*, 111, 155–161. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9055>
- Хоружа Л. Л. (2008). *Педагогічна деонтологія*. КМПУ ім. Б. Д. Грінченка.
- Шабанова, Ю. О. (2014). *Системний підхід у вищій школі: Підручник для студентів магістратури за спеціальністю "Педагогіка вищої школи"*. ДВНЗ "Національний гірничий університет". <https://filosof.nmu.org.ua/ua/Textbooks/ПІДРУЧНИК.pdf>
- Шурин, О. І. (2014). *Формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів у фаховій підготовці* [Неопубл. автореф. дис. канд. пед. наук]. Житомирський державний університет імені Івана Франка.

REFERENCES

- Anishchenko, V., & Padalka, O. (2013). Teachers' professional training in the context of cultural approach. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*, 6, 103–107. http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2013_6_14
- Arkhypova, S. P. (2004). *Osnovy akmeolohii. [Fundamentals of acmeology]*. Cherkasy: Vydavnytstvo ChNU im. B. Khmelnytskoho.
- Ball, H. O., Miedintsev, V. O., Nikulenko, O. O., & Rosiichuk, T. A. (2007) *Humanistychni oriientyry v metodolohii psykholohichnoi nauky* (H. O. Ball, Ed.) [*Humanistic Orientations in the Methodology of Psychological Science*]. Pedahohichna dumka.
- Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti: Kn. 1. Osobystisno oriientovanyi pidkhid: Teoretyko-tekhnohichni zasady. [Education of the personality: Book 1. Personality-oriented approach: Theoretical and technological foundations]*. Lybid.
- Bibik, N. M., Vashchenko, L. S., Lokshyna, O. I., Ovcharuk, O. V., & Parashchenko, L. I. (2004). *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: Svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy (Biblioteka z osvithoi polityky) (O. V. Ovcharuk, Red.) [Competence approach in modern education: World experience and Ukrainian perspectives (Library on education policy) (Ed. by O. V. Ovcharuk)]*. K.I.S.
- Vitvytska, S. S. (2012). Akmeolohichni pidkhid do pedahohichnoi pidhotovky mahistriv osvity [Acmeological approach to pedagogical training of masters of education]. In *Itektualna ta tvorcha obdarovanist: spilne ta vidminne* (s. 114–119). TOV "Informatsiini systemy". <http://eprints.zu.edu.ua/13284/1/4.pdf>
- Vasylieva, M. P. (2003). *Teoriia pedahohichnoi deontolohii. [Theory of pedagogical deontology]*. Nove slovo.
- Vasianovych, H. P. (2011). *Pedahohichna etyka. [Pedagogical ethics]*. Akademvydav.
- Hrynova, V. M. (2013). Kulturolohichni pidkhid v pedahohitsi [Cultural approach in pedagogy]. *Humanitarni nauky*, (1(25)), 8–14.

- Dehtiar, H. O. (2006). *Formation of Reflective Culture of Students of Pedagogical Universities* [Unpublished PhD thesis]. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University.
- Dubaseniuk, O. A., & Vozniuk, O. V. (2011). *Kontseptualni pidkhody do profesiino-pedahohichnoi pidhotovky suchasnoho pedahoha*. [Conceptual approaches to the professional and pedagogical training of a modern teacher]. Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. http://eprints.zu.edu.ua/5008/1/КОНЦЕПЦІЯ_2011_В_5.pdf
- Korbutiak, V. I. (2010). *Metodolohiia systemnoho pidkhodu ta naukovykh doslidzhen*. [Methodology of systematic approach and scientific research : a textbook]. NUVHP.
- Kuznetsova, I. V. (2005). *Pedagogical Conditions of Formation of Empathic Culture of Students of Higher Medical Educational Institutions* [Unpublished PhD thesis]. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University.
- Mashkina, C. V., Usatenko, T. P., Khomych, L. O., & Shakhrai, T. O. (2016). *Teoretychni zasady kulturolohichnoho pidkhodu u pidhotovtsi pedahoha do vykhovnoi diialnosti*. [Theoretical Foundations of the Cultural Approach to Teacher Training in Educational Activities]. IPOOD NAPN Ukrainy. <https://core.ac.uk/download/pdf/141487946.pdf>
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2016). *Nova Ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* (M. Hryshchenko, Red.). [The New Ukrainian School: Conceptual Framework for Secondary School Reform (Ed. by M. Hryshchenko)]. NUSh. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Nikolai, H. Iu. (2013). Metodolohichni poshuky u sferi mystetskoï osvity [Methodological research in the field of art education]. *Aktualni pytannia mystetskoï osvity ta vykhovannia*, 1(1), 3–17. <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/4222/1/Nikolai.pdf>
- Oleksiuk, O. M., & Tusheva, V. V. (2020). *Metodolohiia naukovykh doslidzhen u haluzi mystetstvoznavstva ta muzychnoi pedahohiky* [Methodology of scientific research in the field of art history and music pedagogy]. Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka. <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f7d8de0a-ddc3-4fd3-8aba-54076e32b9e7/content>
- Pavelkiv, K. M. (2010). Formuvannia refleksyvnoi kultury maibutnoho vchytelia: suchasni teoretychni pidkhody [Formation of the Future Teacher's Reflective Culture: Modern Theoretical Approaches]. *Nauka i osvita*, (7), 188–191. https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/7_2010/51.pdf
- Rybalko, L. S. (2007). *Metodoloho-teoretychni zasady profesiino-pedahohichnoi samorealizatsii maibutnoho vchytelia (akmeolohichniy aspekt)* [Methodological and Theoretical Foundations of Future Teacher's Professional and Pedagogical Self-Realisation (Acmeological Aspect)]. ZDMU.
- Sakaliuk, O. P. (2013). Strukturnyi analiz empatiinoi kultury maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly [Structural analysis of the empathic culture of future primary school teachers]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova. Ser.: Pedahohichni ta istorychni nauky*, 111, 155–161. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9055>
- Khoruzha, L. L. (2008). *Pedahohichna deontolohiia*. [Pedagogical deontology]. KMPU im. B.D. Hrinchenka.

- Shabanova, Yu. O. (2014). *Systemnyi pidkhd u vyshchii shkoli: Pidruchnyk dlia studentiv mahistratury za spetsialnistiu "Pedahohika vyshchoi shkoly*. [Systematic approach in higher education: a textbook for master's students]. DVNZ "Natsionalnyi hirnychy universytet". <https://filosof.nmu.org.ua/ua/Textbooks/ПІДРУЧНИК.pdf>
- Shuryn, O. I. (2014). *Formation of Empathic Culture of Future Primary School Teachers in Professional Training* [Unpublished PhD thesis], Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka.

Ревенко Ірина Валеріївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант кафедри освітології та
інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди,
Харків, Україна

Revenko Iryna
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, doctoral student
in the Department of Education and Innovative
Pedagogy H. S. Skovoroda Kharkiv National
Pedagogical University,
Kharkiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7848-1524>
iryna.revenko@hnpu.edu.ua